

ESTE SAQLAW PROCESSINIŇ PSIXOLOGIYALIQ ÁDEBIYATLARDA ÚYRENILGENLIGI.

Naymova Shaxnoza Daribay qızı

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq Mámleketlik Universiteti

Kórkem-óner fakulteti “Ameliy psixologiya” qanigeligi 4- G kurs student.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11273547>

Anotatsiya. Bul maqlada este saqlaw processiniŇ psixologiyalıq ádebiyatlarda úyrenilgenligi, psixolog hám alımlardıń bul boyınsha miynetleri haqqında sóz etilgen.

Gilt sózler: este saqlaw, psixologiya, ruwxıy iskerlik, mexanikalıq eslew.

ORGANIZATION OF THE MEMORY PROCESS IN PSYCHOLOGICAL LITERATURE

Abstract. This article describes the organization of the process of remembering in psychological literature, the work of psychologists and scientists in this regard.

Key words: memory, psychology, mental activity, mechanical memory.

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОЦЕССА ПАМЯТИ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация. В данной статье описана организация процесса запоминания в психологической литературе, работы психологов и ученых в этом направлении.

Ключевые слова: память, психология, мыслительная деятельность, механическая память.

Este saqlaw biz burın qabil etken, bastan keshirgen hám atqarǵan jumıslarımızdı yadımızda saqlaw, keyin ala olardı eslew yamasa eske alıw processibolıp esaplanadı. Biz hár kúni jańa nárselerdi bilemiz, kún sayın bilimlerimiz artıp baradı. Este saqlaw xızmetinde shaxstıń ideyalogiyalıq baǵdarı úlken orın iyeleydi. Bul baǵdardıń xızmetin turmıs shárayatıtásirinde qalıplestiredi. Insan óziniń sol xızmeti ushın zárúr bolǵan waqıya, hádiyselerdi jaqsı eslep qaladı.

Kerisinshe insan ushın de áhmiyetke iye bolǵan nárseler jaman este saqlanadı hám tez umıtıp jiberiledi. Usı orında este saqlaw haqqındaǵı táriyplerge qaytatuǵın bolsaq, kópshilik ádebiyatlarda este saqlaw túsiniǵi tómendegishe keltiriledi.

«Individtiń óz tájiriybesin este saqlap qalıwı, este saqlawı hám keyin ala onı jáne yadına túsiriwi este saqlaw dep ataladı». Biraq bul táriyplerdi analizlegen professor E.Goziev tárepinen este saqlaw túsiniǵine tómendegishe tárip beriledi.¹

Rus jurnalisti Shereshevskiy (1968) 10 ǵa jaqın sanlardı este saqlap aytıp berealdı. Oǵan tınısh bólmelerde hár biri 3 sekund aralap aytıp berildi. Bizge usaǵan adamlar 1 yamasa 9 ǵa shekem sanlardı aytıp beriwi múmkin. Sonday-aq, qanday da bir háriplerdi biymálel izbe-izlikte yamasa artqa qaray aytıp bere aldı. 15 jıldan keyin soralǵanda da ol qátesiz aytıp bergen. Hátteki sol waqıtta qay jerde ekenligi, qay jerde otırǵanı hám ne kiygeni de yadında eken.

Taza konnektionizm baǵdarı táreparları Richard Atkinson hám Richard Shiffrin 3 basqıshta qalıplese di degen pikirini bildirgen.

1. Biz birinshi informaciyanı snesor yadımızda saqlap qalamız.

¹ Гозиев Э.Ф. Педагогик психология. Ўқув қўлланма. Т.: ношир. 2014, - 74 б.

2. Sol jerden biz qisqa múddetli yadımızga alamız, qaytarıw arqalı estesaqlaymız.

3. Informaciya keyin ala qayta eske túsiwi ushın uzaq múddetli yadımızgaótedi.

Este saqlaw insanniń jaǵdayı hám xızmetiniń barlıq tarawlarında qatnasıwı arqalı onıń kóriniw formaları, jaǵdayları, shárt-shárayatları, faktorları da hár túrli kóriniske iye boladı. Ádette este saqlawdı qanday da bir túrlerge ajratıwǵa eń tiykarǵı negiz etip onıń xarakteristikası sıpatında este alıp qalıw, este saqlaw, eske túsiw, umıtıw sıyaqlı proceslerdi ámelge asırıwshı xızmettiń ózgesheliklerinebaylanıslılıǵı alınadı. Usı orında atap ótiw kerek, ayırım sabaqlıqlarda este saqlaw túrleri hár túrli klassifikaciyalanadı. atap aytqanda A.V.Petrovskiy avtorlıǵında shıqqan «Ulıwma psixologiya» sabaqlıǵında tómendegi klassifikaciya ushıraydı.

Xızmette kóbirek sezilip turatuǵın psixikalıq iskerliktiń ózgesheligine qaray, háreket, emocional, obrazlı hám sóz logikalıq eslew.

Xızmettiń maqsetlerine qaray: erksiz hám erkli este saqlaw.

Materialdı qansha waqıt yadımızda alıp qalıw hám este saqlaw múddetine qaray: qisqa múddetli, uzaq múddetli hám operativ este saqlaw.

Psixikalıq iskerlikke qaray: háreket, emocional, obraz hám operativ este saqlaw.

M.G.Davletshinniń avtorlıǵında shıqqan «Ulıwma psixologiya» oqıw qollanbasında tómendegi este saqlaw klassifikaciyası keltirilgen:

1. Ruwhıy iskerliktiń belsendiligine qaray:

- a) háreket yaki motor háreket este saqlaw;
- b) obrazlı este saqlaw;
- v) sezimtal yamasa ishki keshirmeli este saqlaw;
- g) sóz-logikalıq este saqlaw;

2. Ruwhıy xızmettiń maqsetine qaray:

- a) erksiz.
- b) erkli.
- v) mexanikalıq.

3. Ruwhıy xızmettiń dawamlılıǵı boyınsha:

- a) qisqa múddetli este saqlaw;
- b) uzaq múddetli este saqlaw;
- v) operativ (tezlik) este saqlaw.

4. Ruwhıy iskerligin qozǵatıwshı sıpatına qaray.

- a) muzikalıq.
- b) esitiw este saqlaw.

5. Ruwhıy iskerliktiń insan baǵdarına qaray:

- a) fenomenel.
- b) kásiplik.

Keltirilgen eslew túrlerin ulıwma tárizde tómendegishe túsindiriw múmkin.

Házir ilimiy ádebiyatlarda qisqa múddetli eslew tómendegi atamalar menen ushırasadı: «bir máwritlik», «dáslepki», «qisqa múddetli» hám basqalar.

Operativ islew insan tárepinen tikkeley ámelge asırılıp atırǵan tezlik háreketler, usıllar

ushın xızmet etiwshi processti bildiriwshi mnemikalıq jaǵday operativ eslew dep ataladı. Házirgi zaman psixologiyasında bul jaǵdaydı kórsetiw ushın tómendegı mısál keltiriledi. Matematikalıq ámeldi orınlawǵa kiriser ekenbiz, biz onı belgili bir bóleklerge ajıratıp sheshiwdi maqset etip qoyamız. Sonlıqtan aralıq nátiyjelerdi yadımızda saqlawǵa urnamız, juwmaǵına jaqınlasqan sayın ayırım materiallar esten shıǵıp baslaydı.

Este alıp qalıw processinde ózlestirilip atırǵan materialdıń mánisine iye bolıwı bolmawı zárúr esaplanadı. Associaciyativ psixologiya mektebiniń wákili, ataqlı psixolog G.Eddingauz jáhan psixologiyasında birinshi bolıp 1885-jılda joqarı ruwıy process bolǵan este saqlawdı, 1888-jılda intellekti ilimiy tájiriyebe metodı tiykarında tekserdi hám keń kólemde turmısqa en jaydırdı. Ol eslew processin tájiriyebe arqqalı tekseriwdiń tiykarǵı baǵdarın islep shıqtı. Eslewdi «sap» kórinisde úyreniwge háreket etip máni bermeytuǵın buwınlardan paydalandı. Onıń bul izertlewi adamnıń logikalıq eslewin emes, al mexanikalıq eslewine qaraǵanda qollanıwǵa mass baǵdar bolıp tabıladı.

G.Eddingauzdıń bul izlenisi psixologiyada introspektiv (ózin-ózi qadaǵalaw) metodına qarama-qarsı qoyılǵan ilimiy tájiriyebe metod jetiskenligi sıpatında ilimiy-ámeliy áhmiyetke iye esaplanadı. Ol eslew processin teksergende óz aldına 38 máni bildirmeytuǵın buwınlardan dúzilgen materialdı este alıp qalıwı maqset etip qoyǵan. Bul materialdı ózlestiriw ortasha 55 mártek tákirarlawdı talap etedi. Este alıp qalıw ushın 38-40 sózden, 11 sóz óz-ara baylanıslı bolmaǵan sózlerden paydalanǵan. Bul materialdı ózlestiriw 6-7 márte tákirarlanıwın talap etken, ulıwma esap bolsa 9-1 ge tuwrı keledi.

Rus psixologlarınıń izertlewleriniń nátiyjeleri mánisine iye bolǵan materialdı ózlestiriwde este alıp qalıw ushın hár túrli baǵdar, kórsetpe beriw zárúr áhmiyetke iye boladı, degen pikirdi tastıyıqlaydı. A.N.Leontev, S.L.Rubinshteyn, P.A.Ribinkov hám basqalar balalardıń este saqlaw xızmetin úyrengen. Sonday-aq, olar oqıw xızmetine tiykarlangan halda mektep oqıwshılarında tekseriw jumısların alıp barǵan.

Este alıp qalıwǵa hesh qanday baǵdar berilmey, materialdı jaqsı alıp qalınıwı adamnıń jedel xızmeti menen baylanıslı. Erksiz este alıp qalıw berselene erkli kúshsarıplaw esabınan ámelge asadı. A.A.Smironov mánili materialdı este alıp qalıwdıń balalar ushın jeńil bolıwı olardıń jas ózgesheliklerine baylanıslı nárese emesligin atap ótedi. Sebebi, balalar ele túsiniw almaǵan materialdı misli mánisin jasırıp qoyǵanday qabıl etedi. Tekst mánisiniń belgisizligi oǵan bolǵan qızıǵıwshılıq, biliwge talpınıw mazmunın izlewge talapshańlıtı oyatadı. Ádette mánisiz sózler laboratoriya shárayatında qaraǵanda kúndelik turmısta puxtaraaq eslep qalınadı.

Buǵan baylanıslı túrde psixologiya páni aldında eslew processlerin úyreniw menen baylanıslı bolǵan bir qatar qıyın mashqalalar máselelerdi úyreniw máselesi turıptı. Bular tómendegilerden ibaran: izlerdi eske alıp qalıwdıń fiziologiyalıq mexanizmleri qanday, este alıp qalıwǵa qanday ob'ektiv (sırtqı), sub'ektiv (ishki), tábiyiy, biologiyalıq hám social psixologiyalıq shárayatlar tásir etedi, olardıń shegaraları qanday degen máselelerge qaratılǵan.

Ádebiyatlarda keltiriwınshe, gezektegi teoriya eslew processleri haqqındaǵı fiziologiyalıq teoriya esaplanadı. Waqt aralıǵında este alıp qalıw, saqlaw hám eske túsiriw eslewdiń tiykarları fiziologiyalıq teoriyanı quraydı. Hár qanday sırtqı tásir nerv sistemasında izsiz ótpeydi hám qanday da bir iz qaldıradı. Izdiń fizikalıq tási qayta impul's háreketin jeńillestiredi. Waqtınshılıq nerv qatnaslarınıń júzege keliwi, olardıń izin hám keyinala aktivlestiriwın eslew processleri arqalı

teoriya sıpatında kórip shıǵıladı.

80-jıllarda nemis psixologı Geran Ebbingauz óziniń sap eslew nızamlıqların úyreniw imkaniyatın beriwshi basqasha sóz benen aytqanda, aqılǵa baylanıslı bolmaǵan izlerdiń este qalıw processin úyreniwdiń jańadan usılın usınıs etken, yaǵnıy mánisin buwınlardı yadlawdan ibarat bolǵan bul usıl Ebbingauzǵa materialdı este alıp qalıwdıń iyiri sızıǵına baylanıslı nızamın ashıwǵa, onıń tiykarǵı qaǵıydaların bayan etiwge hám solar arqalı izlerin eslerinde saqlaw múddetin hám de áste-aqırınlıq penen sóniw jaǵdayın tekseriwge imkaniyat jaratqan. XIX ásirdeń aqırı XX ásirdeń baslarında Amerikalıq psixolog Eduard Torndayktiń tekserisleri payda boldı. Ol birinshi bolıp tekseriw predmeti sıpatında haywanlarda kónlipelerdiń payda bolıw processintańlaǵan edi.

Negizinde psixologiyada este saqlaw mashqalasınıń úyreniliwi dáslepki retusı mektep tiykarshılardan biri bolǵan G.Eddingauz atı menen baylanıslı boladı.

G.Eddingauz «Eslew haqqında» atlı kitabında yadıwda maǵlıwmattı eslep qalıw, este saqlaw hám qayta eske túsiriwden ibarat bolǵan sistema sıpatında qaraǵan hám tárıp bergen. G.Eddingauz mektepke shekemgi tárbiya jasındaǵı balalardı eslewdiń rawajlanıwı boyınsha bir qatar izlenislerdi alıp barǵan. Atap aytqanda balalarda mánisi jaǵınan óz-ara baylanıspaǵan (2300) úsh háripten ibarat bolǵan sózler járdeminde izertlew alıp barǵan. Bul sózlerdiń yadlanıw waqtı hám kólemin esaplap shıǵıp, este saqlawdıń «iyri umıtıw» nızamlıǵın ashǵan. Izertlew barısında anıqlawınwınsha, eslep qalınǵan maǵlıwmatlardıń yarımı 0,5 sattan keyin umıtılsa, bir saat ishinde bolsa ózlestirilgen informaciyalardıń 60% ke jaqını umıtıladı. Áste-aqırın umıtıw processiniń tezligi qısqaradı. Bir háripten keyin yadımızda 20% maǵlıwmat qaladı. G.Eddingauzdiń tájiriwbeleriniń kórsetiwinshe, informaciyanı eslep qalıw múddeti, eslep qalıw waqtında qoyılǵan ustanovkaǵa baylanıslı boladı.

G.Eddingauz alıp barǵan izertlewleri arqalı mektepke shekemgi tárbiya jasındaǵı balalardıń eslewi júdá aktiv hám kóp kóúlemlı ekenligin, balalar ózlesriniń qálewlerine qaray úlkenlerge qaraǵanda júdá kóp maǵlıwmattı eslep qalıwı múmkinligin, este alıp qalıw tezligide olarda joqarı bolıwın atap ótken. Biraq balalar eslep qalıw processinde júdá kóp qáteliklerge jol qoyadı, bull bolsa maǵlıwmattıń mazmunın tez joǵaltıwǵa, olardıń mánisiniń tez ózgeriwine sebep boladı.

Nemis psixologı V.Gternniń pikirinshe, balalar mexanikalıq eslew kúshli bolǵanı menen nárse hám hádiyselerdiń mazmunın tolıq túsindirip beriw arqalı maǵlıwmatlardı túsiniw eslep qalıwın támiyinlew unamlı nátiyje beredi. Bul boyınsha E.Meymon da óziniń ilimiy izlenislerin alıp barǵan bolıp, ol maǵlıwmatlardı uzaq waqt eslep qalıw ushın waqıyanıń mazmunın-mánisin balaǵa túsindirip beriw eslew processleri xızmetiniń nátiyjeliligin arttırıwǵa xızmet etiwın atap ótken. Mektepke shekemgi tárbiya jasındaǵı balalarda eslewdiń rawajlanıwı basqa qatar psixikalıq processlerdiń rawajlanıwına túrtki boladı.

J.Piaje alıp barǵan izertlewlerdiń kórsetiwinshe, mektepke shekemgi jas dáwirinde eslewdiń rawajlanıwı jetekshi áhmiyetke iye bolıp, tiykarınan usı process kórgizbeli obrazlı oylawdıń qalıplesiwine tiykar jaratadı. Eslew erksiz xarakterge iye boladı, biraq mektepke shekemgi jas dáwirdeń basqıshlarına barıp oyın xızmeti hám úlkenlerdiń tásirinde erkli túrde este alıp qalıw processı qalıplesip baslaydı.

Mayers Shellounniń pikiri bolsa, erksiz este saqlap qalıw bul kútilmegen ob'ektlerden tásirleniw nátiyjesinde kelip shıǵatuǵın process esaplanadı. Bul pikir kóplegen ilimiy izertlewler

ushın metodologiyalıq princip bolıp xızmet qılǵan. Atap aytqanda, V.Shtern hám G.Mayersler óziniń ilimiy izertlewleri barısında usı túrdegi este saqlaw mektepke shekemgi jastaǵı balalarǵa kóbirek mass bolıp, bull dáwirde bala belgili bir maqsetsiz, aqlıy, nervlik, erkli, zor beriwsiz turmıslıq áhmiyetke iye bolǵan keń kólemdegi maǵlıwmatlardı eske alıp qalıwın dálillep bergen.

Bizge málim mektepke shekemgi tárbiya jasındaǵı balanıń psixikalıq rawajlanıwında, ásirese, balanıń eslew qábiletiniń rawajlanıwı hám jetilisiwinde hám de sociallasıwında oyın xızmeti menen bir qatarda erteklerdiń de ornı sheksiz bolıp tabıladı. Ertek qaharmanları hám olardaǵı waqıyalardıń rawajlanıwı, emocionallıǵı úlken áhmiyetke iye boladı. Ataqlı Avstraliyalı psixolog D.Brettiń pikirinshe, eger ertek qaharmanları qanshelli emocional boyawlarǵa bay bolsa, balanıń yadında uzaq waqıt saqlanıp qaladı hám onıń keleshekтеgi xızmetinde óziniń unamlı kórinisin tabadı. Tifkarınan usı ertek qaharmanları negizinde jaratılǵan syujetli oynılar balanıń psixikalıq jetilisiwine hám sózlik fantaziyasınıń artıwına xızmet etedi.

REFERENCES

1. Бабушкин Г.Д. Психологические основы формирования профессионального интереса к педагогической деятельности. — Омск, 1999. — 126 с.
2. Мешков Н.И. Становление учебно-профессиональной мотивации студентов в процессе подготовки педагогических кадров в университете: Автореф. дис. канд. психол. наук. СПб., 1993. — 158 с.
3. Бибрих Р.Р. К проблеме управления формированием учебной деятельности // Психология учебной деятельности школьников. Тезисы докладов 2 — ой Всесоюзной конференции по педагогической психологии. -М: 1982. - 105 с.
4. Davletshin M. G. Umumiy psixologiya. T., TDPU, 2000
5. Sh.A. Dustmuxamedova, Z.T.Nishanova, S.X. Jalilova, Sh.K.Karimova, Sh.T.Alimbaeva. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. Toshkent, 2013.
6. Ğoziev E. Ğ. Umumiy psixologiya. 1-2 tom. T., Fan, 2002
7. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие для вузов (под ред. Булановой-Топорковой М.В.) Изд. 3-е, М.: «Феникс», 2006. — 512 с.
8. Печников А.Н., Мухина Г.А. Культура мышления: Методологические проблемы научно-педагогической работы. М.: «МГУ», 2006 — 115 с.